

Jarosław Szymański
ORCID: 0000-0002-5434-9385
Uniwersytet Wrocławski

DOI: 10.19195/1733-5779.28.26

Wydarzenia kryminalne i egzekucje we Wrocławiu w świetle diariusza Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck z lat 1726–1729 i 1737–1744

JEL Classification: N43, N94

Słowa kluczowe: Wrocław, Nostitz, diariusz, egzekucje, wydarzenia kryminalne

Keywords: Wrocław, Nostitz, diary, executions, criminal events

Abstrakt: Informacje źródłowe dotyczące wydarzeń kryminalnych oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości we Wrocławiu w pierwszych dekadach XVIII wieku są ograniczone. Przy rekonstrukcji tego typu faktów zdani jesteśmy między innymi na źródła takie jak pamiętniki czy dzienniki, zwłaszcza te pisane przez przedstawicieli ówczesnego wymiaru sprawiedliwości. Jednym z owych źródeł jest diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck, starosty księstwa wrocławskiego w latach 1726–1741. Dwa tomy tego dziennika znajdują się we wrocławskim Archiwum Państwowym w Rep. 135 pod numerem 573 (559 stron) i 574 (736 stron). Obejmują okres od 6 listopada 1726 do 26 października 1729 roku oraz od 9 listopada 1737 do 31 grudnia 1744 roku. Pierwsza część dziennika dotyczy okresu, w którym jego autor był najwyższym przedstawicielem wymiaru sprawiedliwości w księstwie wrocławskim. Z tego powodu niejako urzędowo miał kontakt z osobami skazanymi oraz interesował się przebiegiem egzekucji, o czym wspominał w swoich zapiskach. Drugi okres opisywany przez Nostitza to lata 1737–1744, a więc czas, kiedy Śląsk przeszedł pod pruskie panowanie, on sam zaś przestał pełnić funkcję starosty księstwa. Złamanie neutralności Wrocławia w sierpniu 1742 roku oraz zajęcie miasta przez wojsko pruskie spowodowały występowanie różnych ekscesów, jak bójki i kradzieże, które były udziałem wojskowych. Nostitz informował też o egzekucjach dezertorów, a przede wszystkim towarzyszących im kobiet, wymieniał czyny samobójcze oraz zbrodnie, których dopuszczali się wojskowi i cywile.

Criminal events and executions in Wrocław according to the diary of Otto Wenzel von Nostitz-Rieneck for the years 1726–1729 and 1737–1744

Abstract: The amount of source information on the criminal events and the functioning of the justice system in Wrocław in the first decades of the 18th century is quite limited. When reconstructing such events we have to rely on sources such as diaries and journals, especially those kept by representatives of the judiciary at that time. The diary by Otto Wenzel von Nostitz-Rieneck, Starost of Wrocław Duchy (1726–1741) is a great example of such a source. Two volumes of the diary are kept in the National Archives in Wrocław under the Rep. 135 No. 573 (559 pages) and 574 (736 pages). They cover the period from November 6, 1726 to October 26, 1729 and from November 9, 1737 to December 31, 1744. The first part of the journal deals with the time when the author was the highest representative of the judiciary in the Wrocław Duchy. His position allowed him to have contact with convicts. He was also interested in the process of execution, which he mentions in his notes. The other time Nostitz describes in his diary is the period between 1737 and 1744, when Silesia was under Prussian rule, while he himself stopped being the Starost of the Duchy. The break of Wrocław's neutrality in August 1742 and the city's occupation by the Prussian army resulted in various excesses, such as brawls and thefts, that involved military men. Nostitz reported on the executions of deserters, and especially the women accompanying them; he wrote about suicide and crimes committed by the military and by civilians.

Informacje źródłowe dotyczące wydarzeń kryminalnych oraz funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości we Wrocławiu w pierwszych dekadach XVIII wieku są nader skromne. W dużej mierze jest to spowodowane stratami wojennymi wrocławskich archiwaliów¹. Przy rekonstrukcji tego typu faktów zdani jesteśmy na szczątkową ówczesną prasę, kopie akt, które w formie apelacji trafiły do Praskiego Trybunału Apelacyjnego², późniejsze opracowania, jak również źródła takie jak pamiętniki czy dzienniki, zwłaszcza te pisane przez przedstawicieli ówczesnego wymiaru sprawiedliwości. Jednym z owych źródeł jest diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck, starosty księstwa wrocławskiego w latach 1726–1741, którego znane fragmenty obejmują lata 1726–1729 oraz 1737–1744.

Diariusz (łac. *diarium*) lub dziennik to dokument, w którym opisane wydarzenia są uporządkowane w sposób chronologiczny. Ten rodzaj piśmiennictwa zalicza się do kategorii „dokumentów osobistych” *Ego-Dokumente (Selbstzeugnisse)*³.

¹ D. Wojtucki, *Publiczne miejsca straceń na Dolnym Śląsku od XV do połowy XIX wieku*, Katowice 2009, s. 477–478.

² D. Wojtucki, *Korespondencja Praskiej Izby Apelacyjnej z miastami na Śląsku w latach 1548–1740*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 23, 2012, z. 4, s. 167–174.

³ W. Schulze, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente”*, [w:] *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit*, Bd. 2), red. W. Schulze, Berlin 1996, s. 11–25.

Typologia gatunkowa diariuszy jest trudna do ustalenia⁴. Jako kryterium różniące różne grupy tego typu tekstów postuluje się przede wszystkim sposób ich powstania. Tak więc pojęciem „dziennik” można określić taką grupę świadectw osobistych, które powstały na podstawie ciągłego zapisu z periodycznością dzienną, ewentualnie z bardzo ścisłym układem chronologicznym, oraz stanowią ciągły, ułożony chronologicznie, później nieuzupełniany i niemodyfikowany (lub uzupełniany nieznacznie) „szereg dat”⁵. Z terenów Śląska i całej monarchii habsburskiej dla okresu 1500–1750 znanych jest około stu tego typu relacji⁶. Ich autorzy to najczęściej cesarscy ministrowie⁷, dyplomaci, wojskowi, wyżsi urzędnicy prowincjonalni oraz wyżsi urzędnicy kościelni. Niższa szlachta jest wśród autorów reprezentowana wyraźnie słabiej⁸. Najobszerniejszy dziennik z tego czasu jest autorstwa arcybiskupa praskiego Ernsta Adalberta von Harrach i obejmuje lata 1629–1667⁹.

Jednym z najcenniejszych diariuszy śląskich jest dziennik Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck (ur. 1674), przedstawiciela jednego z ważniejszych śląskich rodów. Znaczące miejsce na politycznej mapie Śląska habsburskiego zajmowali zarówno jego dziad, także Otto zwany młodszym (1608–1664), jak i ojciec Christoph Wenzel (1643–1712), który był szambelanem i tajnym radcą dworu cesarza Leopolda I i Józefa I oraz posłem do Rzeczypospolitej, na Śląsku zaś od roku 1677 starostą księstw legnickiego, następnie głogowskiego oraz świdnicko-jaworskiego¹⁰.

Nie mamy zbyt wielu informacji na temat samego Ottona Wenzla. Wiadomo, że w latach 1692–1693 studiował prawo na Uniwersytecie w Salzburgu oraz

⁴ P. Maťa, *Tagebücher*, [w:] *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, red. J. Pauser, M. Scheutz, T. Winkelbauer (*Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Supl. 44), Wien-München 2004, s. 768–769.

⁵ *Ibidem*, s. 767–768.

⁶ *Ibidem*, s. 770–771; P. Maťa, *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, „Folia Historica Bohemica” 18, 1997, s. 103–106.

⁷ Zob. *Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776*, t. 1–7, red. R. Khevenhüller-Metsch, H. Schlitter, Wien-Leipzig 1907–1925.

⁸ Zob. J. Spyra, *Historiografia a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVI do początku XX wieku*, Częstochowa 2015, s. 106–127.

⁹ *Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*, t. 1. *Kommentar & Register*, red. K. Keller, A. Catalano, Wien 2010. Całość edycji zawiera się w sześciu około dziesięciu setstronicowych tomach dotyczących lat 1629–1667.

¹⁰ R. Luft, *Nostitz, von*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 19, Berlin 1999, s. 352–353; C. von Wurzbach, *Nostitz-Rokitnitz, Christoph Wenzel von*, [w:] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, t. 20, Wien 1869, s. 394; J. Kuczer, *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*, Zielona Góra 2013, s. 182.

Sienie¹¹. Sprawował też różne funkcje — tytularne i rzeczywiste. W roku 1703 został deputowanym stanów księstwa świdnicko-jaworskiego do konwentu publicznego. Był tytularnym, a od 1723 roku rzeczywistym tajnym radcą cesarskim i szambelanem, zaś w latach 1703–1723 radcą Urzędu Zwierzchniego¹² oraz cesarskim komisarzem na sejm w latach: 1705, 1710, 1715, 1728, 1730, 1732 i 1734¹³. Przede wszystkim jednak pełnił urząd starosty księstwa wrocławskiego w okresie 1726–1741¹⁴.

Nostitz był właścicielem wielu posiadłości w weichbildzie jaworskim, legnickim i dzierzoniowskim. Siedzibą tej linii rodu był pałac w Luboradzu¹⁵, który dysponując bogatym księgozbiorem oraz okazałymi zbiorami sztuki¹⁶, był na przełomie XVII i XVIII wieku kulturalnym centrum księstwa jaworskiego. Otto Wenzel żonaty był z Marią Renatą ur. von Frankenberg (1684–1750), z którą miał dwóch synów: Christopha Wolfganga (1701–1704) oraz Wenzla Anthona (1708–1712). Zmarł 16 kwietnia 1751 roku we Wrocławiu¹⁷.

Dwa foliały jego diariusza znajdują się we wrocławskim Archiwum Państwowym w Rep. 135 pod numerem 573 (559 stron) i 574 (736 stron). Obejmują okres od 6 listopada 1726 do 26 października 1729 roku oraz od 9 listopada 1737 do 31 grudnia 1744 roku¹⁸, pisane są w języku niemieckim oraz łacińskim. Dziennik pierwotnie obejmował lata 1708–1712 i 1721–1746 oraz liczył osiem tomów fo-

¹¹ C. Zonta, *Schlesier an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526–1740*, Stuttgart 2000, s. 274; J. Kubeš, *Kavalírské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pardubice 2011, s. 236, 327.

¹² J. Kuczer, *op. cit.*, s. 184–185; C. Zonta, *op. cit.*, s. 274.

¹³ K. Orzechowski, *Monarszy komisarze na ogólnosląskich zgromadzeniach stanowych*, „Studia Śląskie” 32, 1977, s. 312, 315.

¹⁴ K. Gebauer, *Schlesischer Adel im Spätbarock. Nach Tagebüchern des Grafen Otto Wenzel von Nostitz, Landeshauptmann von Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 68, 1934, s. 142.

¹⁵ Zob. K. Kalinowski, *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław 1974, s. 131–132; L. Slaviček, *Michael Willmann und Christoph Wenzel von Nostitz*, „Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky” 55, 2007, nr 3, s. 237–241.

¹⁶ Dziewiętnastowieczne inwentarze pałacu wymieniają około 200 obrazów oraz wiele grafik i obiektów rzemiosła artystycznego. Do najpiękniejszych należały liczne płótna Michaela Willmanna, w tym słynne *Urowadzenie Andromedy*; zob. L. Slaviček, *Paralipomena k dějinám berkovské a nostické obrazové sbírky (Materiálie k českému baroknímu sběratelství II.)*, „Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky” 43, 1995, nr 5, s. 445–471.

¹⁷ R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 5, Katowice 2007, s. 418–419, 436; J. Sinapius, *Des schlesischen Adels anderer Theil oder Fortsetzung schlesischer Curiositäten...*, Breslau-Leipzig 1728 (dalej: Sinapius, II), s. 158–160.

¹⁸ Źródło to znajduje się na etapie opracowania i przygotowania do druku w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: *Transkrypcja, tłumaczenie, opracowanie i publikacja diariusza Ottona Waclawa von Nostitz-Rieneck z lat 1726–29 oraz 1737–1744*, oprac. J. Szymański, przeł. A. Barwicka-Makuła, M. Węcki, A. Brzozowska. Przekłady zamieszczonych tu fragmentów pochodzą z tego opracowania.

liałowych¹⁹. Przeszedł też długą drogę, zanim został odkryty oraz zakupiony do ówczesnego Staatsarchiv w latach trzydziestych XX wieku²⁰.

Cechą tego źródła jest jego powtarzalna lakoniczność. Autor przedstawiał ciąg zdarzeń upływającego dnia, relacjonując wszystko w sposób płytki, najczęściej nie dając opisów zdarzeń, tylko je wymieniając. Nazwiska osób, z którymi utrzymywał kontakty, przytaczał tak skrupulatnie, że ich spis zajmuje nierzadko więcej niż połowę miejsca przeznaczonego na przedstawienie przebiegu danego dnia. Podobnie nie zamieścił opisów osobistych rozważań, dylematów i intymnych kwestii, więc jeśli ktoś szuka jego wynurzeń wewnętrznych, może być zawiedziony²¹.

Jako starosta księstwa wrocławskiego był Nostitz przewodniczącym rejencji, w której skład wchodził zastępca, radcy oraz sekretarz i kanclerz kierujący kancelarią. Ten tak zwany urząd królewski był podporządkowany Urzędowi Zwierzchniemu, najwyższemu reprezentantowi władzy habsburskiej na Śląsku. Do jego obowiązków należało zarządzanie księstwem, wykonywanie zadań policyjnych, kontrola podatków, cła, akcyzy, obsadzanie niższych urzędów, zatwierdzanie wyników wyborów, pośredniczenie między Urzędem Zwierzchnim a stanami księstwa w sprawach publicznych, zwłaszcza skarbowych i wojskowych. Ponadto urząd królewski sprawował władzę sądowniczą w stosunku do rycerstwa księstwa, zatwierdzał zmiany majątków rycerskich, rozstrzygał sprawy spadkowe, decydował w sprawach ludności żydowskiej itp.²² Całe to spektrum problematyki pojawia się na kartach diariusza, jednak Nostitz nie opisuje szczegółów załatwianych spraw, tylko wspomina, że były procedowane.

Pierwsza część dziennika dotyczy okresu, kiedy jego autor był jako starosta najwyższym przedstawicielem wymiaru sprawiedliwości w księstwie wrocławskim. Z tego powodu niejako urzędowo miał kontakt z osobami skazanymi oraz interesował się przebiegiem egzekucji, o czym wspominał w swoich zapiskach. Nie wiadomo, czy uwagę jego przyciągały wyroki wszystkich sądów, przede wszystkim miejskiego, czy też raczej sądów ziemskich (Landrecht), które były w gestii starosty²³. Tak więc 12 lutego 1727 roku pisał:

¹⁹ K. Gebauer, *op. cit.*, s. 133. Ze zbiorów tych zachowały się obecnie, oprócz wzmiankowanych wyżej, jedynie znajdujące się w dziale rękopisów Archiwum Państwowego we Wrocławiu (dalej: APWr.) dwa pierwsze tomy diariusza Otto Wenzla, opisujące wcześniejszy okres jego życia, mianowicie lata 1708–1712; zob. APWr, Kolekcja rękopisów Oddziału I, nr 9: Dziennik magnata śląskiego 1708–1710; nr 100: Dziennik Nostitza 1710–1712.

²⁰ Zob. E. Graber, *Nostitzsche Tagebücher im gräflich Wolkensteinschen Archiv zu Lobris, Kr. Jauer*, „Schlesische Geschichtsblätter” 1931, nr 2, s. 43–44.

²¹ Zob. J. Szymański, *Ingres Ottona von Nostitz-Rieneck na starostwo wrocławskie w 1726 r. w świetle jego diariusza*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 68, 2013, z. 3, s. 89–93.

²² Zob. K. Orzechowski, *Dzieje ustrojowe*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1. *Do roku 1763*, red. K. Maleczyński, cz. 3. *Od końca XVI w. do r. 1763*, Wrocław 1963, s. 410–411; K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 155–157, 220–222.

²³ M. Ptak, *Śląskie ordynacje ziemskie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 34, 1979, nr 1, s. 26–33; P. Wiązek, *Prawo karne w śląskich ordynacjach ziemskich*, Wrocław 2002, s. 151–157.

Po wczorajszych ekscesach [alkoholowych — J.S.] było mi dzisiaj niedobrze. Toteż przez cały dzień nie wychodziłem z pieleszy. Wszelako nie zabrakło mi wizyt. Pierwszy przyszedł ojciec Weiner²⁴ jezuita, który zdał mi kompletną relację z niedawnego ścięcia skazańca i wnet został ponownie wezwany do następnego, któremu także dzisiaj została zapowiedziana śmierć²⁵.

Natomiast 15 lutego 1727 roku informował:

Był też u mnie pan doktor Helwich²⁶, zaś o 12 przyszedł baron Haugwitz²⁷ i zreferował mi to i owo o wyprowadzeniu skazańca Caspara Hübnera²⁸ [...]. O godz. 5 znów odwiedził mnie baron Haugwitz. Oprócz niego przyszedł też ojciec Weiner, który odprowadził skazańca na śmierć i opowiedział o jego dobrym przygotowaniu²⁹.

Warto wspomnieć, że w pierwszej połowie XVIII wieku egzekucje wykonywane były we Wrocławiu w kilku miejscach. Służyła im szubienica na Przedmieściu Oławskim, szafot przed Bramą Świdnicką, szubienica na Rynku (przed obecną posesją nr 19), szubienica przed Bramą Odrzańską, na Wyspie Piaskowej i na Zatumiu (okolice ul. Reja i Ładnej). Egzekucjom wojskowych służyła szubienica na Nowym Targu³⁰.

Oglądanie egzekucji traktowane było wówczas jako rodzaj rozrywki. Nie mamy pewności, czy Nostitz przyglądał się tym makabrycznym wydarzeniom tylko z obowiązku służbowego, czy też z całkiem prywatnej ciekawości. Być może z obu powodów. Bywało, że odwiedzał skazanych w więzieniu przed egzekucją, przeprowadzając z nimi rozmowy i starając się dodać otuchy. Tak było 7 marca 1727 roku:

O wpół do 6 [po południu] pojechałem z baronem Haugwitzem do aresztu, aby odwiedzić skazaną dzieciobójczynię Annę Marię Binammbset, której pokorne zachowanie było tak podniosłe, że zostałem u niej prawie do godz. 8, a następnie pojechałem do domu³¹.

²⁴ Franciscus Weiner SI (1692–1740), w jezuickim kolegium wrocławskim był w latach 1722–1733 profesorem poetyki, etyki, logiki, fizyki, metafizyki, teologii moralnej, teologii polemicznej i dziekanem wydziału filozoficznego; zob. L. Grzebień, *Katalog jezuitów pracujących na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2007 (mps dostępny w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie), s. 831–832.

²⁵ APWr., Rep. 135, nr 573, Diariusz nieznanego autora 1727–1729, k. 30r–v. (w tym tomie rękopisu diariusza zastosowano foliację).

²⁶ Christian von Helwich (zm. 1740), doktor medycyny i profesor akademii we Wrocławiu, posiadał dużą bibliotekę; w 1706 roku wpisany w czeski stan rycerski; zob. R. Sękowski, *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 3, Katowice 2003, s. 87.

²⁷ Friedrich Wilhelm baron von Haugwitz (1702–1765), hrabia od 1733 roku, asesor przy rejencji księstwa wrocławskiego od roku 1726, następnie deputowany stanów księstwa legnickiego do *conventus publicus*, od 1736 asesor, następnie kanclerz Urzędu Zwierzchniego. Żona (1731) Maria Eleonora von Nostitz (zm. 1736) oraz (1738) Hedwig Therese von Frankenberg (1695–1768); zob. A.V. Felgel, *Haugwitz, Friedrich Wilhelm Graf von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 11, Leipzig 1880, s. 66–69.

²⁸ Skazańców, których nazwiska wymienia Nostitz, nie udało się zidentyfikować.

²⁹ APWr., Rep. 135, nr 573, k. 31r.

³⁰ D. Wojtucki, *Publiczne miejsca...*, s. 468–477.

³¹ APWr., Rep. 135, nr 573, k. 35v.

Zaś dzień później napisał:

O wpół do 9 udałem się do doktora Kölichena³² i pojechałem wyprowadzić skazaną, która zakończyła swe życie z wielką pobożnością i uniesieniem³³.

28 marca 1727 roku pisał:

Po obiedzie przyszli do mnie młody von Schweinichen³⁴ i ojciec Weiner jezuita, którzy zreferowali mi sytuację owych dwóch skazańców: Ferdynanda Saasa i Samuela, którzy jutro mają być straceni, po czym zaraz się pożegnali [...]. Kiedy ci poszli, pojechałem z baronem Haugwitzem do aresztu, aby pocieszyć tych dwóch skazańców i zostałem tam do 9³⁵.

Dnia 29 marca 1727 roku:

O 8 ubrałem się i około 9 pojechałem do doktora Kölichena, aby obejrzeć wyprowadzenie dwóch biednych skazańców³⁶.

6 czerwca 1727 roku:

Odmówiłem moje modlitwy i powtórzyłem noty, jednak o 7 poczułem się na tyle dobrze, aby pojechać do aresztu i odwiedzić skazańca Johanna Caspara, który rano miał zostać stracony, gdzie też zostałem prawie do godz. 9³⁷.

A dzień później:

Wstałem o wpół do 7. O 8 ubrałem się, o 9 pojechałem do doktora Kölichena i na wyprowadzenie skazańca³⁸.

30 sierpnia 1727 roku:

Jeszcze przed 9, po odmówieniu dobrej części mojego brewiarza, wyjechałem do doktora Kölichena, aby obejrzeć tam wyprowadzenie skazanej złodziejki, która też zakończyła żywot [pozostając] w swoim luterstwie³⁹.

15 grudnia 1728 roku:

Wstałem równo o godz. 6. [...] Podczas posiłku przyszedł też ojciec Weiner jezuita z powodu pewnego Menge skazanego na śmierć⁴⁰,

zaś 10 marca 1729 roku:

Odmawiałem różaniec i pisałem diariusz do 7. Wtedy pojechałem do doktora Kölichena, aby obejrzeć egzekucję skazańca Menge⁴¹.

³² Postać niezidentyfikowana.

³³ APWr, Rep. 135, nr 573, k. 35v–36r.

³⁴ Niezidentyfikowany syn Hansa Friedricha von Schweinichen; zob. Sinapius, II, s. 986.

³⁵ APWr, Rep. 135, nr 573, k. 39v–40r.

³⁶ *Ibidem*, k. 40r.

³⁷ *Ibidem*, k. 54v.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, k. 84r.

⁴⁰ *Ibidem*, k. 202v.

⁴¹ *Ibidem*, k. 222r.

Czasami Nostitz podawał opis zbrodni, która doprowadziła do skazania. Tak więc 13 września 1727 roku zanotował:

O wpół do 9 przyszedł do mnie baron Haugwitz, z którym pojechałem do ratusza, aby obejrzeć tam kobietę, która została skazana na śmierć za to, że uprowadziła sześciolletnią córeczkę stajenego hrabiego Proskau, a potem wrzuciła ją do Odry i utopiła⁴².

Wyrok wykonano dopiero 10 kwietnia 1728 roku:

Pojechałem do doktora Kölichena, aby obejrzeć wyprowadzenie skazanej dzieciobójczynie wyznania lutereckiego. Przyszły to obejrzeć też hrabina Schaffgotsch⁴³ z młodą von Proskau⁴⁴.

Bywało, że zdawkowo wymieniał tortury, którym poddani byli skazańcy, na przykład 2 grudnia 1728 roku:

Wstałem o wpół do 7. Ubrałem się i pojechałem do ratusza, aby zobaczyć osądzenie dwóch skazańców, z których pierwszy był krótko łamany kołem, a drugi ścięty i położony na koło⁴⁵.

Drugi okres opisywany przez Nostitza to lata 1737–1744, a więc czas, kiedy Śląsk przeszedł pod pruskie panowanie, on sam zaś przestał pełnić funkcję starosty księstwa. Oprócz wpisów dziennych co kilka/kilkanaście dni autor diariusza zamieszczał na marginesie krótkie notata, a mianowicie uwagi po włosku, a od 1743 roku po niemiecku, które miały charakter zapisków kalendarzowych. Wymieniał w nich istotne wydarzenia (wydarzenia) danego dnia. W tomie drugim informacje kryminalne pochodzą właśnie z marginaliów. Złamanie neutralności Wrocławia w sierpniu 1742 roku oraz zajęcie miasta przez wojsko pruskie spowodowały występowanie różnych ekscesów, jak bójki i kradzieże. Nostitz informował o egzekucjach dezerterskich, a przede wszystkim towarzyszących im kobiet, wymieniał czyny samobójcze oraz zbrodnie, których dopuszczali się zarówno wojskowi, jak i cywile.

Najbardziej brutalne wydarzenia będące udziałem ludności cywilnej opisał 4 września 1738 roku:

Ścięto głowę tamtej pani, która zabiła nożem chłopaka, cyrulika⁴⁶,

następnie 21 kwietnia 1742 roku:

Dziś miało miejsce straszne dzieciobójstwo [dokonane] przez sprzedawcę specjalów, jeszcze nieżonatego, który odrąbał głowę ośmioletniej dziewczynce swoim nożem, którym rąbał cukier⁴⁷

⁴² *Ibidem*, k. 88r.

⁴³ Anna Theresia ur. von Kolovrat-Novohradsky (1690–1759), żona Johanna Anthona Gottharda hr. von Schaffgotsch (1675–1742), dyrektora Urzędu Zwierzchniego; zob. Sinapius, II, s. 204–205.

⁴⁴ APWr, Rep. 135, nr 573, k. 143v. Bm. Maria Caecilia ur. von Oettingen-Spielberg (1698–1746), żona Johanna Anthona Christophra hr. von Proskau (1698–1742); zob. Sinapius, II, s. 183.

⁴⁵ APWr, Rep. 135, nr 573, k. 198v.

⁴⁶ APWr, Rep. 135, nr 574, Diariusz nieznanego autora 1737–1744, s. 86 (w tym tomie rękopisu diariusza zastosowano paginację).

⁴⁷ *Ibidem*, s. 423.

oraz 28 marca 1744 roku:

Dzisiaj jeden został skazany na śmierć przez ścięcie mieczem z powodu morderstwa, gdyż zabił on dziecko swojego kuzyna. Miał być stracony już przed dwoma dniami i został wyprowadzony przez dwóch kapucynów⁴⁸.

Zupełnie bezprecedensowym dniem był 19 marca 1743 roku, kiedy doszło do trzech poważnych zdarzeń:

Także dzisiejszej nocy o godz. 12 wydarzył się przerażający śmiertelny wypadek, mianowicie na Nowym Targu⁴⁹ mieszka pewna malarka, do której przyszedł wyższy oficer regimentu Lehwalda⁵⁰, który mocno upił się, popadł w miłosne podniecenie, ale ponieważ ona nie chciała być do jego dyspozycji, nie zniósł tego żaru, padł na ziemię i pozostał na niej martwy. Co więcej, w tak zwanym Stockgassel⁵¹ znaleziono w rynsztoku nowo narodzone i zamordowane dziecko. Podobnie przy Rakowcu⁵², niedaleko Wrocławia, został też znaleziony zabity pruski kontroler handlu solą⁵³.

Jak już wspomniałem, po zajęciu Wrocławia przez wojska pruskie pojawia się stosunkowo dużo informacji o ekscesach oraz przestępstwach będących udziałem pruskich oficerów i żołnierzy, jak również o wykonywaniu wyroków. 22 lutego 1741 roku autor diariusza zanotował:

Powieszono dwóch Brandenburczyków, z urodzenia Francuzów⁵⁴.

Dnia 1 września 1741 roku:

Został ścięty pruski dezerner⁵⁵,

29 sierpnia 1742 roku:

Dziś został powieszony jeden żołnierz z Prus narodowości polskiej⁵⁶,

a 5 listopada 1744 roku zanotował:

Dziś rano powieszono pod Bramą Odrzańską trzech dezernerów z tutejszego miejskiego regimentu garnizonowego. Jeden był katolikiem, któremu towarzyszył jezuita, a dwóch luteranami prowadzonymi przez ich kaznodzieję. Przy czym ci ostatni byli pierwsi⁵⁷.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 618.

⁴⁹ Nowy Targ (Neumarckt), obecnie plac we Wrocławiu, jeden z trzech historycznych placów targowych Starego Miasta, wraz z Rynkiem i placem Solnym.

⁵⁰ Pruski regiment piechoty nr 14 (Lehwald). W latach 1738–1768 jego szefem był gen. Johann von Lehwald (1685–1768), od 1700 w armii pruskiej. Pułkownik od 1728, gen. major od 1740, gen. porucznik od 1743, gen. piechoty od 1747, feldmarszałek od 1751; zob. E. Lange, *Die Soldaten Friedrich's des Grossen*, Leipzig 1853, s. 58–59; C. Jany, *Armia Fryderyka Wielkiego. Od wstąpienia Fryderyka Wielkiego na tron do wybuchu wojny siedmioletniej*, Oświęcim 2016, s. 203.

⁵¹ Obecnie ul. Więzienna we Wrocławiu.

⁵² Rakowiec (Morgenau), obecnie część osiedla Przedmieście Oławskie we Wrocławiu.

⁵³ APWr, Rep. 135, nr 574, s. 506.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 319.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 366.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 454.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 705.

12 grudnia 1744 roku:

Dziś przybyło tu 300 ludzi z regimentu Varenne⁵⁸ i także dziś mieli być powieszani trzej dezercerzy, którzy byli z regimentu Ripperdischen⁵⁹. Dostali jednak tę łaskę, że mieli losować, który z nich trzech miał zostać jako jedyny powieszony. Padło na rdzennego Węgra, który był w służbie austriackiej. Był on wyznania katolickiego, więc towarzyszyli mu ojcowie jezuici. Dwaj pozostali mieli biec przez szpicruty⁶⁰.

Osobną kategorią były przestępstwa kobiet, które uciekły z żołnierzami. Były one traktowane tak samo, a nawet surowiej niż dezercerzy, ponieważ uważano, że nakłoniły żołnierzy do tego czynu. Po raz pierwszy takie wydarzenie miało miejsce 28 maja 1742 roku:

Już o 2 wróciliśmy z powrotem do kościoła na procesję, po skończeniu której zapowiedział się kaznodzieja kościoła katedralnego, kapucyn i opowiedział nam, że pewna wdowa została przez naszego króla skazana na karę szubienicy, a egzekucja powinna się odbyć w ciągu ośmiu dni, ponieważ uciekła razem z jednym żołnierzem, a następnie obydwójce zostali złapani⁶¹.

Analogiczna sytuacja (być może była to kontynuacja) miała miejsce 30 lipca 1742 roku:

Dzisiaj ogłoszono wyrok śmierci przez powieszenie pewnej kobiety za obietnicę i umożliwienie dezercji jednego żołnierza, z którym uciekła, ale została złapana wraz ze swoim kochankiem⁶².

Rozstrzygnięcie jej losu nastąpiło 3 sierpnia 1742 roku:

Dzisiaj wyprowadzono na karę śmierci pewną kobietę, która miała być powieszona za ucieczkę z pewnym żołnierzem, a później złapana razem z nim. Jednak w tym samym czasie, kiedy miała wejść na szubienicę, otrzymała łaskę i zostało jej darowane życie, ale została następnie umieszczona w więzieniu — jak mówili — na zawsze⁶³.

Podobnie 27 listopada 1743 roku:

Właśnie dzisiaj wyprowadzono biedną grzesznicę, która powinna zostać powieszona. Jej zbrodnią było to, że zdezercerowała z jednym żołnierzem z regimentu Varenne. Kiedy ta była już na szubienicy i kat chciał ją stracić, to powiedziała, że nie może zostać powieszona, ponieważ jest w ciąży, więc kat kazał ją uwolnić. Musiano o tym złożyć raport. Rozważano, czy powinno się ją zaprowadzić z powrotem do środka, co się też stało. Następnie pojawiła się plotka, że to ojcowie jezuici podsunęli jej [ten pomysł]. Ponieważ była to jednak nieprawda, zaprowadzono ją znowu na piętro, do późniejszego rozstrzygnięcia⁶⁴.

⁵⁸ Pruski regiment piechoty nr 31 (Varenne). W latach 1743–1744 jego szefem był pułkownik Friedrich Wilhelm von Varenne; zob. E. Lange, *op. cit.*, s. 116.

⁵⁹ Regiment niezidentyfikowany.

⁶⁰ APWr, Rep. 135, nr 574, s. 721.

⁶¹ *Ibidem*, s. 430.

⁶² *Ibidem*, s. 446.

⁶³ *Ibidem*, s. 448.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 584.

Nie uratowało to jednak jej życia, 19 grudnia 1743 roku bowiem Nostitz zano-
tował:

Właśnie dzisiaj biedna grzesznica, która przed 24 dniami dopuściła się przestępstwa, została znowu wyprowadzona, prowadzona przez dwóch dominikanów, niemieckiego i polskiego kaznodzieję, i z rozkazu gubernatora została rzeczywiście powieszona. Pomimo że nie była złodziejem, tylko zdezerterowała z jednym żołnierzem⁶⁵.

Udziałem wojskowych były także bójki, zabójstwa i samobójstwa. 10 maja 1744 roku autor diariusza zapisał:

Dzisiaj jeden podoficer z regimentu Varenne zadźgał drugiego w ogrodzie przed Bramą Odrzańską. Stało się tak z powodu gry. Sprawca jest katolikiem i został już aresztowany⁶⁶.

27 sierpnia 1744 roku znajdujemy następującą informację:

Dziś przy starej aptece jezuickiej pobiło się między sobą kilku oficerów z regimentu Lehwald, z których jeden został dźgnięty w szyję i bok, nie padł jednak, a drugi został ranny w lewą rękę⁶⁷,

28 maja 1744 roku:

Dzisiaj powiesił się w Zaułku Garncarskim⁶⁸ żołnierz z regimentu Kreytzen⁶⁹,

zaś 31 maja 1744 roku:

Także dzisiaj w nocy znów powiesił się w lazarecie żołnierz z regimentu Kreytzen, który został bardzo pobity i dlatego musiano go tam położyć. Był jedynym synem kmiecia, którego ojciec chciał wykupić, nic jednak nie zdziałał. A ponieważ nie chciał się z tym pogodzić, to wydarzył się ten wypadek⁷⁰.

W diariuszu opisany został także jeden przykład „cywilnego” samobójstwa, 19 grudnia 1744 roku:

Dziś w domu pod Czerwonym Lwem przy ulicy Kotlarskiej powiesiła się jedna pasiarcka⁷¹.

Nostitz sporadycznie wspominał też kradzieże. W tomie pierwszym 11 kwietnia 1728 roku dość ogólnikowo poinformował o kradzieży na cmentarzu żydowskim⁷². W tomie drugim opisy są bardziej szczegółowe. Zapewne te zuchwałe wydarzenia odbiły się we Wrocławiu głośnym echem, stąd też autor diariusza o nich informował.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 590.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 630.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 670.

⁶⁸ Zaułek Garncarski (Töpfergasse), obecnie południowy odcinek ulicy Białoskórniczej, pomiędzy ulicami Ruską a św. Mikołaja.

⁶⁹ APWr, Rep. 135, nr 574, s. 637. Pruski regiment piechoty nr 40 (Kreytzen). W latach 1743–1750 jego szefem był gen. Georg Christoph von Kreytzen; zob. C. Jany, *op. cit.*, s. 208.

⁷⁰ APWr, Rep. 135, nr 574, s. 637.

⁷¹ *Ibidem*, s. 725.

⁷² APWr, Rep. 135, nr 573, k. 144r–v.

I tak 4 kwietnia 1742 roku:

Po obiedzie w mieście wybuchł pożar, który jednak został dość szybko ugaszony, wtedy odkryto, że z dziewięciu wozów strażackich skradzione zostały sikawki i to bez względu na to, że były zamontowane, by gasić pożar⁷³,

natomiast 5 marca 1743 roku:

Właśnie dzisiaj z samego rana Jego Książęca Eminencja wyjechał stąd do Nysy i tej minionej nocy włamano się do krypty przy św. Macieju, w której okradziono sarkofagi zmarłych, które wraz z drzwiami obito i przecięto⁷⁴.

Wzmianki te wyczerpują całość zagadnień kryminalnych pojawiających się na kartach omawianego dziennika. Wydaje się, że liczba opisywanych egzekucji mogła być pełna i zbliżyć się do rzeczywistości, a to z racji wagi tych wydarzeń⁷⁵. Pomniejsze przestępstwa natomiast nie zajmowały uwagi autora diariusza, chyba że (zwłaszcza w tomie drugim) mocniej zajmowały opinię publiczną.

Podsumowanie

Diariusz Ottona Wenzla von Nostitz-Rieneck jest źródłem lakonicznym, jednak umożliwia badanie wielu kwestii społecznych, politycznych, kulturalnych i religijnych na osiemnastowiecznym Śląsku. Niestety, kwestie kryminalne pojawiają się w zapiskach sporadycznie i zdawkowo. Nie znajdziemy w dzienniku pełnego obrazu sytuacji kryminalnej oraz wyczerpującego opisu działania wymiaru sprawiedliwości we Wrocławiu, a tym bardziej w księstwie wrocławskim w czasie, którego dotyczy. Jest on jednak źródłem, które przekazuje cenne informacje i jako takie może służyć badaniom nad tą problematyką, zwłaszcza przy uwzględnieniu niedostatecznej ilości przekazów źródłowych dotyczących nowożytnego Wrocławia.

Bibliografia

- APWr., Kolekcja rękopisów Oddziału I, nr 9: Dziennik magnata śląskiego 1708–1710.
 APWr., Kolekcja rękopisów Oddziału I, nr 100: Dziennik Nostitza 1710–1712.
 APWr., Rep. 135, nr 573, Diariusz nieznanego autora 1727–1729.
 APWr., Rep. 135, nr 574, Diariusz nieznanego autora 1737–1744.
Aus der Zeit Maria Theresias. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller-Metsch, kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776, 7 t., red. R. Khevenhüller-Metsch, H. Schlitter, Wien-Leipzig 1907–1925.

⁷³ APWr., Rep. 135, nr 574, s. 419.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 502.

⁷⁵ Średnia liczba egzekucji dla najczęściej wykorzystywanej we Wrocławiu szubienicy przy Wygonie Świdnickim dla lat 1635–1740 wynosiła około dwóch rocznie; zob. D. Wojtucki, *Publiczne miejsca...*, s. 471.

- Die Diarien und Tagzettel des Kardinals Ernst Adalbert von Harrach (1598–1667)*. t. 1. *Kommentar & Register*, red. K. Keller, A. Catalano, Wien 2010.
- Felgel A.V., *Haugwitz, Friedrich Wilhelm Graf von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, t. 11, Leipzig 1880.
- Gebauer K., *Schlesischer Adel im Spätbarock. Nach Tagebüchern des Grafen Otto Wenzel von Nostitz, Landeshauptmann von Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” 68, 1934.
- Graber E., *Nostitzsche Tagebücher im gräflich Wolkensteinschen Archiv zu Lobris*, Kr. Jauer, „Schlesische Geschichtsblätter” 1931, nr 2.
- Grzebień L., *Katalog jezuitów pracujących na Śląsku od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2007 (mps dostępny w Bibliotece Naukowej Księży Jezuitów w Krakowie).
- Jany C., *Armia Fryderyka Wielkiego. Od wstąpienia Fryderyka Wielkiego na tron do wybuchu wojny siedmioletniej*, Oświęcim 2016.
- Kalinowski K., *Architektura barokowa na Śląsku w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław 1974.
- Kubeš J., *Kavalirské cesty české a rakouské šlechty (1620–1750)*, Pardubice 2011.
- Kuczer J., *Baronowie, hrabiowie, książęta. Nowe elity Śląska (1629–1740)*, Zielona Góra 2013.
- Lange E., *Die Soldaten Friedrich's des Grossen*, Leipzig 1853.
- Luft R., *Nostitz, von*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, t. 19, Berlin 1999.
- Mařa P., *Tagebücher*, [w:] *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, red. J. Pauser, M. Scheutz, T. Winkelbauer (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Supl. 44), Wien-München 2004.
- Mařa P., *Nejstarší české a moravské deníky (Kultura každodenního života v ranném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, „Folia Historica Bohemica” 18, 1997.
- Orzechowski K., *Dzieje ustrojowe*, [w:] *Historia Śląska*, t. 1, cz. 3, Wrocław 1963.
- Orzechowski K., *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005.
- Orzechowski K., *Monarszy komisarze na ogólnos Śląskich zgromadzeniach stanowych*, „Studia Śląskie” 32, 1977.
- Ptak M., *Śląskie ordynacje ziemskie*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 34, 1979, nr 1.
- Schulze W., *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente”*, [w:] *Ego-Dokumente. Annäherung an den Menschen in der Geschichte (Selbstzeugnisse der Neuzeit, Bd. 2)*, red. W. Schulze, Berlin 1996.
- Sękowski R., *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 3, Katowice 2003.
- Sękowski R., *Herbarz szlachty śląskiej*, t. 5, Katowice 2007.
- Sinapius J., *Des schlesischen Adels anderer Theil oder Fortsetzung schlesischer Curiositäten...*, Breslau-Leipzig 1728.
- Slaviček L., *Michael Willmann und Christoph Wenzel von Nostitz*, „Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky” 55, 2007, nr 3.
- Slaviček L., *Paralipomena k dějinám berkovské a nostické obrazové sbírky (Materiálie k českému baroknímu sběratelství II.)*, „Umění. Časopis Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky” 43, 1995, nr 5.
- Spyra J., *Historiografia a tożsamość regionalna w czasach nowożytnych na przykładzie Śląska Cieszyńskiego w okresie od XVI do początku XX wieku*, Częstochowa 2015.
- Szymański J., *Ingres Ottona von Nostitz-Rieneck na starostwo wrocławskie w 1726 r. w świetle jego dziariusza*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 68, 2013, z. 3.
- Wiązek P., *Prawo karne w śląskich ordynacjach ziemskich*, Wrocław 2002.
- Wojtucki D., *Korespondencja Praskiej Izby Apelacyjnej z miastami na Śląsku w latach 1548–1740*, „Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i powszechnym” 23, 2012, z. 4.
- Wojtucki D., *Publiczne miejsca straceń na Dolnym Śląsku od XV do połowy XIX wieku*, Katowice 2009.

Wurzbach C. von, *Nostitz-Rokitnitz, Christoph Wenzel von*, [w:] *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, t. 20, Wien 1869.

Zonta C., *Schlesier an italienischen Universitäten der Frühen Neuzeit 1526–1740*, Stuttgart 2000.

Criminal events and executions in Wrocław according to the diary of Otto Wenzel von Nostitz-Rieneck for the years 1726–1729 and 1737–1744

Summary

The diary by Otto Wenzel von Nostitz-Rieneck in question is quite a laconic source, however, it makes it possible to study a number of social, political, cultural and religious issues of 18th-century Silesia. Criminal events are mentioned very briefly and rarely. The journal will not give us the whole picture when it comes to the criminal situation or a comprehensive description of the justice system in Wrocław of that time. However, it is a source that provides some valuable information which can be used to research these issues.